

PSYCHOLOGY

Гідність як психологічна основа розвитку особистості у просторі освіти

В. І. Коновальчук¹, О. М. Швець²

¹КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників ЧОП», Черкаси, Україна

²Аспірант кафедри практичної психології Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич, Україна

Corresponding author. E-mail: vallina_k911@ukr.net, shvets_oleg@ukr.net

Paper received 28.04.18; Accepted for publication 05.05.18.

<http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-165VI69-15>

Анотація. Утвердження глобальної гуманістичної свідомості на основі антропоцентризму та презумпції людської гідності загострює актуальність зміни ціннісних орієнтирів та принципів розвитку особистості в просторі освіти. У статті реалізовано мету обґрунтування пріоритетності принципу гідності для цілісного розвитку особистості. Гідність трактовано інтегральним утворенням особистості, яке є результатом її розвитку, індикатором якості буття її свідомості. Принцип гідності заперечує традиційно культивовану маніпулятивну стратегію взаємодії, надає можливості для стабілізації якостей особистості – це стійкий психосоматичний конструкт, у якому немає розщепленого Я. Гідність пов'язана із вчинком і вибором і свідчить про автентичну реалізацію себе в реальному світі.

Ключові слова: гідність, особистість, розвиток особистості, простір освіти, принцип гідності.

Вступ. Темпи процесів самоорганізації нового світу супроводжуються загостренням планетарної кризи. В освіті перебіг кризи визначає дискредитацію та руйнацію багатьох визнаних «параметрів порядку» та можливості контролю за ними, збільшення обсягу інформації та комунікативних зв'язків, загострення конфронтації традиційної та інноваційної системи, невизначеність аксіологічних орієнтирів.

Освіта, як складова соціального простору, виконує визначальну роль у вирішенні нагальних проблем сучасності, оскільки формує соціальність людини, задає суспільно прийнятні параметри реалізації природного потенціалу творчості та активності особистості. Практика свідчить, що освіта, обмежена формально-інформативним рівнем, виявляє спроможність продукувати технократичний світогляд, посилюючи кризу сучасної цивілізації. Технократично центрована освіта щонайменше зводить особистість до рівня функціонера, без належної відповідальності за здійснену активність. Доцільним та необхідним за нинішніх умов є зміщення акцентів з істини прагматичних знань на істину творчого потенціалу людини, а це передбачає зміни в освіті.

Кен Робінсон та Лу Ароніка відзначають [6], що характерною для традиційної освіти є безвідповідальність за долю дітей, які не «вписалися» в стандарти. Автори вважають наш час сприятливим для змін в освітній галузі шляхом персоналізації освіти, зміни навчальної програми, методики викладання й оцінювання, а відтак – культури освіти.

Теоретичне осмислення проблеми розвитку освіти в галузі психології «зсередини» зумовлює розуміння її як ресурсотворчого суспільного та особистісного феномену. Інтегруючи культурно-історичні та соціально-психологічні чинники, які визначають специфіку розвитку особистості, ми розглядаємо простір освіти як необмежений територіально-часовими вимірами, нелінійний, динамічно-цілісний, трансформативний процес інтерсуб'єктивної взаємодії в інформаційній мережі глобальної комунікації. Інтенсивна динаміка процесів у сучасному інформаційному суспільстві, пов'язана з безперервним оновленням і виникненням нового знання, доступом до великих масивів інформації, що відкриває перспективи продуктивної

життєдіяльності особистості. Однак орієнтація на таку перспективу ґрунтована на здатності особистості до постійного розвитку, до оволодіння новими знаннями і їхнього оновлення, творчого застосування в життєдіяльності. Перманентний розвиток особистості можливий за умов безперервної освіти впродовж усього життя. У функціональному сенсі простір освіти є семантичним потоком, усередині якого формується світогляд людини, та й сама вона розкривається як унікальна особистість із невичерпними творчими можливостями і здібностями.

Динаміка зізрівання глобальної гуманістичної свідомості у сучасному світі, на основі визнання персоніцентризму, усвідомлення цінності кожної особистості вказує на новий тип моральних взаємовідносин людей, на засадах презумпції людської гідності. Саме тому актуальною є потреба зміни моральних принципів освіти в системі навчання і розвитку особистості.

Короткий огляд публікацій за темою дослідження. Тема гідності особистості порівняно мало розроблена у вітчизняній психології останніх років. Окремі аспекти феномену гідності особистості знаходили своє відображення в дослідженнях самосвідомості (В. Столін), самоповаги, самооцінки і Я-концепції (Т. Шибутані), характерологічних особливостей (О. Якимович), саморегуляції моральної поведінки особистості (С. Рубінштейн, В. Чудновський, Б. Братусь та ін.). Неоднозначність розуміння проблеми гідності людини в різних філософсько-етичних напрямках, труднощі практичного забезпечення умов задля екзистенціального самовизначення особистості на основі самопізнання, а отже, і вирішення практичних завдань моральності – ціннісного ставлення до іншої людини, особливо в період зміни світоглядних і ціннісних основ суспільства, зумовлює інтерес до категорії гідності. Найбільш розроблюваною темою гідності постає в галузі юриспруденції, у контексті проблеми вивчення справ про захист честі й гідності особистості. У практиці кризових психологічних служб та консультацій провадять активну роботу з надання психологічної допомоги постраждалим від насильства та моральної шкоди; в галузі ж освіти тема гідності постає, зазвичай, як виховна проблема, з метою вирішення якої розробляють педагогічні технології.

Метою статті є обґрунтування пріоритетності принципу гідності у просторі освіти для цілісного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Гідність розуміють як певний вимір, що належить як об'єкту, так і суб'єкту. Гідність людини традиційно визначають через параметри поваги до себе, усвідомлення своїх прав, власної значущості. У більшості тлумачень поняття «гідність» позначає «цінність» явища буття, найчастіше ж стосується людини. Природа цієї цінності виявляється як у самому її змісті, так і в певних якостях. Як найбільш вживані для визначення, судження та оцінки гідності розглядають моральні якості людини. Почуття власної гідності розглядають як суб'єктивне відображення людиною власної потенційної значущості, що передбачає відповідну рівня усвідомлення поведінку – саморегуляцію поведінки.

Філософська рефлексія змісту поняття «гідність» дозволяє констатувати зв'язок гідності зі свободою. Традиційно підґрунтям гідності вважають розум, але враховують і емоційну сферу. Гідність пов'язана з волею й вибором, проте все це повинно бути органічним для особистості і не суперечити її натурі. Гідність – це характеристика людини духовної, і, разом з тим, суто важливий аспект тілесності, бо приниження плоті є також пригніченням почуття власної гідності. Гідність передбачає прийняття себе, постійну саморефлексію та самотрансформацію, усвідомлення власної значущості цінності і на цій основі свого призначення. Гідність фіксує цінність конкретної особистості, значущість її, але водночас передбачає й корелює із гідністю «іншого», спільноти, покоління, нації, країни, народу тощо, виявляючи іпостасі колективного та індивідуального.

Ми визначаємо гідність як інтегральне утворення особистості, яке є результатом її розвитку, індикатором якості буття її свідомості. Свідоме визнання власної винятковості та цінності своїх потенційних можливостей відкриває можливість продуктивної самореалізації особистості.

Проблеми розвитку особистості на засадах гідності і свободи вибору мають історичний характер і були центром філософської антропології. Так, Джованні Піко делла Мірандола в «Промові про гідність людини» проголошує принцип високого її покликання. Саме в гідності мислитель вбачає перевагу людської природи. Людина гідна захоплення. Гідність пов'язана з любов'ю і розумінням сенсу, мудрості і вічних цінностей життя. Піко делла Мірандола, розповідаючи про картину першотворіння і розмірковуючи про призначення людини, описує ідеальний сценарій розвитку творчого потенціалу особистості: «Тоді погодився бог з тим, що людина – творіння невизначеного образу, і, поставивши її в центрі світу, сказав: «Не даємо ми тобі, о, Адаме, ні свого місця, ні певного образу, ні особливого обов'язку, щоб і місце, й обличчя, й обов'язок ти мав за власним бажанням, відповідно до своєї волі і свого рішення. Образ інших творінь визначений у межах встановлених нами законів. Ти ж, не стиснутий ніякими межами, визначиш свій образ за своїм рішенням і владою, якої я тобі надаю» [4, с. 248]. Розуміння особистості як творіння «невизначеного образу» передбачає прийняття варіативності реалізації людської природи, динамічність та пластичність її природи, спроможність до творчого самовизначення, різноманіття людських вчинків. Основне велике завдання особистості –

визначити саму себе – передбачає необхідність постійного вибору, необхідність свободи й розвитку людини, але також і потребу узгодження та відповідності зі світом. Допустимі спроби управління залежно від власного вибору, і немає явних обмежень. Людина поставлена в центр світу, щоб звідти було зручніше оглядати все, що є в ньому. Їй надана воля сформувати себе в образі, який вона самостійно обирає. На основі наданої можливості споглядати й визначати самостійно вектор власного розвитку людина може переродитися в нижчі, нерозумні істоти чи, за велінням своєї душі, – у вищі, божественні. Відсутнє зовнішнє референтне детермінування бажаного і прийнятного варіанту буття й розвитку особистості, їй самій належить зробити вибір. Немає негативних прогнозів щодо можливих варіантів особистісного вибору, так само, як і маніпуляцій страхом, соромом, провинною і розплатою – лише впевненість, що вище із творінь, зробить правильний вибір згідно з власною волею. Все це залежить саме від зусиль самої людини й здійснюється «за велінням її душі». Особистість сама себе виокремлює з простору, ухвалює рішення і сама визначає свій шлях. Реальність, створювана людиною, залежить від неї, викликана нею. При цьому важливо звернути увагу на надану можливість «оглядати все, що є у світі». Звідси виявляється пріоритет пізнання, спостереження й світовідношення, який не пригнічений диктатом обов'язку пізнавати, спостерігати та будувати стосунки зі світом, як це реалізовано у традиційній системі освіти. І не втручатися, і не паразитувати на світові відповідно до сучасних прагматичних підходів, а «оглядати» особистість як творіння, якому належить самовизначитися, згідно з власним творчим потенціалом на основі власної волі й рішення, має можливість володіти тим, чим побажає, і бути тим, ким хоче. Вона сама формує й перетворює себе на будь-яку плоть і набуває властивості будь-якого творіння. Такі найперші можливості людини, вона має свободу, гідність і владу. Однак людина не повинна шкодити собі та світові. Упередження деструктивних наслідків індивідуального вибору на основі власних потреб і бажань пов'язане з безумовною довірою до особистості, прийняття її вибору та розвитком власної відповідальності особистості.

Проблему розвитку почуття власної гідності особистості Джованні Піко делла Мірандола вирішує через можливий алгоритм: очищення, потому – наповнення світлом і – досягнення досконалості. «Практика гідності», що змальовує образ величного, неквапливого мудреця, який розумно мислить і правильно діє, передбачає не метання й боротьбу, але величний душевний рух. Тут, звичайно ж, необхідний певний рівень самоорганізації душі, внаслідок чого виникає відповідний зміст свідомості. Вказівка на необхідність самоорганізації душі для досягнення стану гідності, оскільки без самоорганізації цей стан недосяжний і багато в чому саме цим і зумовлений, засвідчує глибину розуміння мислителем природи людини. Піко делла Мірандолою показані складові гідності: пишність розуму, світло любові, твердість судді; підкреслено значення освіти та вивчення філософії, значимість роботи над собою, можливості людського вибору.

З'ясовуючи зміст гідності, Блез Паскаль підсумовує, що вся гідність і велич людини полягає в думці: почуття гідності залежить від сили думки, розуму, уміння міркувати. Розвиваючи ідею про силу думки,

Б. Паскаль визначає особливий статус серця й закликає прийняти його як орган «внутрішнього почуття», або «чуттєвої інтуїції», без якого, переконає філософ, думка слабшає. Серце «відчуває перші принципи буття» [5, с. 208]. Б. Паскаль упевнений: «Ми осягаємо істину не тільки розумом, а й серцем». Так він створює умови розуміння природи і змісту такого поняття як гідність. Гідність – це пограничне (перебуває на перетині «розум-серце») поняття, іншими словами, екзистенціальний ареал його розташований на межі між розумом і серцем. Межі гідності об'єднують ментальність і відчуття. Необхідна мудрість розуму і мудрість серця, оскільки однієї сили розуму і його доказів недостатньо, щоб з'явилося, зміцніло й було збережене почуття власної гідності. І якщо, як упевнений Паскаль, «у серця свої закони, яких розум не знає», то при спробі адекватного опису реальної сфери людської антропології та екзистенціальних параметрів буття людини необхідне врахування міри довіри до імпульсів, що йдуть від людського серця й інтуїції. Таким чином, виявляється взаємозв'язок і взаємозалежність розуму, серця, довіри в становленні і розвитку гідності людини.

В історії наукового осмислення людини аксіоматичною визнана кореляція гідності й свободи людини. Свобода вчинку означає для конкретної людини насамперед вибір себе самої. Таку ж думку проголошував, зокрема, і Ж. Ж. Руссо: «Відмовитися від своєї свободи – це означає відмовитися від власної людської гідності, від прав людини, навіть від її обов'язків ... Така відмова несумісна з людською природою» [7, с. 8]. На жаль, для практики традиційної освіти поняття «свобода», «вільний вибір» особистості і розвиток гідності дитини не стали природними. Регламентація й зовнішній контроль в освітній взаємодії упереджує свободу особистісного вибору, блокує природний розвиток творчого потенціалу дитини, зокрема, і відповідальність як показник особистісної зрілості.

Рефлексія філософських традицій дослідження гідності людини дозволяє виокремити критерії принципу гідності в просторі освіти: моральність особистості у взаємодії з інтересами іншої людини; розумність особистості та свобода формування суджень; особистісна відповідальність за конкретний моральний вибір і свою діяльність; свобода й відповідальність у творенні свого «Я», самовдосконалення і довільна саморегуляція.

Таким чином, гідність можна розглядати як «стержневий» принцип буття особистості в просторі освіти. Сам принцип заперечує таку традиційно культивовану особливість як маніпуляція орієнтирами для інших, прийняття панування інших, прагнення інших розпоряджатися буттєвими можливостями особи. Принцип гідності надає можливість для стабілізації стійких якостей особистості. Несвідомо виявлена гідність постає як відношення на основі архаїчного механізму психіки, проявленого у формі установки. Свідомий прояв почуття гідності узгоджений із системою норм, оцінок і значень. Гідність пов'язана із вчинком і вибором. Вибір свідчить про сконструйований у світі вчинок, про прояв себе в реальному світі.

Підставами гідності людини є свобода й відповідальність. Свобода – насамперед як свобода вибору вчинку, можливість утримання від нього, вибору між життям і смертю, діяльністю та бездіяльністю. Свобода є умовою відповідальності людини за свій вчинок. Слід зазначити, що свобода потенційно передбачає

можливість свавілля, бунту, гордого протистояння долі і навіть богоборства, трагізмом якого спочатку відзначено становлення гідності людини в біблійній картині світу й грецькій міфології. Так само, як у філогенезі така можливість виявлена на ранніх етапах індивідуального розвитку особистості, де протистояння, протест є показником рівня ідентичності. Для духовно зрілої людини: гідної, вільної, самостійної і самодостатньої характерна злагоджена активність на основі прийняття, пізнання та гармонізації взаємодії із зовнішнім світом.

Важливою умовою втілення гідності особистості є свобода у виборі вчинку. Саме тому в просторі освіти необхідною є як зовнішня, так і внутрішня свобода. Зовнішня свобода людської особистості – це не свобода робити що заманеться при неспроможності інших перешкодити. Висловлюючись словами І. Ільїна, це свобода від «не духовного і проти духовного тиску», від примусу й заборони, від грубої сили, погроз і переслідування [2]. Гідність особистості має за будь-яких обставин реалізувати можливість діяти згідно зі своїми принципами, переконаннями, вірою, які приймають добровільно, без права і спроб інших людей силою нав'язувати свої приписи й заборони. Така формула зовнішньої свободи передбачає в просторі освіти духовну автономію, бо любов, віру й переконання не створюють зовнішніми силами. Зовнішня свобода дана людині саме для внутрішнього самостановлення. Власне, «внутрішня свобода», що включає в себе здатність людини відстояти її, і є людською гідністю. Якщо зовнішня свобода усуває насильницьке втручання інших людей в духовне життя людини, то внутрішня свобода орієнтує свої вимоги не до інших людей, а до самої людини. Внутрішня свобода – це свобода насамперед духовна. Це влада духу над тілом і душею. Звільнити себе не означає стати незалежним від інших людей, але володіти здатністю до саморегуляції своїх пристрастей, духовно облагородити й перетворити їх.

Заслуговує на розгляд аналіз О. Асмоловим [1] культури в ракурсі змістовно-функціональних відмінностей гідності та корисності. Дослідник вважає, що всі культури можна умовно розташувати між двох полюсів – полюса корисності й полюса гідності. Культура, орієнтована на корисність, ґрунтована на прагненні до рівноваги, стабільності, самозбереження, завжди стурбована тим, щоб вижити, а не жити. Єдина мета культури, орієнтованої на корисність, під прикриттям певного милостивого ідеалу, – відтворення самої себе без будь-яких змін. У ній завжди скорочено час, відведений людині на дитинство; старість не має цінності, а освіту терплять остільки, оскільки доводиться витрачати час на дресуру, підготовку людини до виконання корисних службових функцій.

Іншою є культура, орієнтована на відносини гідності. У такій культурі провідною цінністю є особистість людини, незалежно від того, чи можна щось отримати від цієї особистості для виконання тієї чи іншої справи, чи ні. У культурі гідності діти, старі й люди із відхиленнями в розвитку – священні. Вони перебувають під охороною громадського милосердя. Доцільно акцентувати підсумок міркувань дослідника, що саме культура гідності набагато краще готова, ніж культура корисності, до подолання соціальних катаклізмів, виходу з криз у драматичному процесі людської історії [1]. Найбільш яскравими особистісними установками, що відрізняють представників культури корисності від

особистості, сформованої культурою гідності, є: природність вертикалі влади, централізованої на одній людині, необхідність перманентного існування ворога, втеча від прийняття власного рішення, особистісного вибору та не прийняття права на вибір у інших [1]. Протилежні показники, зокрема установка на толерантність до «інакшості», прийняття особистої відповідальності, розвиток індивідуальності та повага до прав іншої людини є передумовами формування культури гідності.

Висновки. Таким чином, аналіз змісту поняття «гідність» як філософської й етичної категорії виявив культурно-історичну традицію визнавати безумовну

цінність людини, зумовлену її людською природою. Залежно від розуміння природи людини та її сутнісних властивостей самою людиною і суспільством вироблялися певні критерії гідності. Суб'єктивним параметрами гідності є рівень моральності людини, її свобода й незалежність (зокрема, незалежність суджень), міра її особистісної відповідальності, здатність до самовизначення та самореалізації. Принцип гідності в просторі освіти передбачає повагу до особистості, визнання її прав, а також високу вимогливість. За умови свободи життєдіяльності особистість на засадах гідності реалізує себе у вільній життєтворчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А. Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. М.: МПСИ, 1996. – 768 с.
2. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 288 с.
3. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. – Київ : Лібра, 2001. – 400 с.
4. Пико делла Мирандола Джованни. Речь о достоинстве человека / Джованни Пико делла Мирандола // Антология мировой философии : Возрождение. – Мн. ; М. : [б. и.], 2001. – 928 с.
5. Паскаль Б. Мысли / Б. Паскаль. – СПб. : Северо-Запад, 1995. – 574 с.
6. Робінсон К., Ароніка Л. Школа майбутнього. Революція у вашій, що назавжди змінить освіту / К. Робінсон, Л. Ароніка ; пер. з англ. Г. Лелів. – Львів : Літопис, 2016. – 258 с.
7. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми // Ж.-Ж. Руссо // Об общественном договоре. Трактаты. – М. : «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. – С. 137–139.
8. Шибутани Т. Я-концепция и чувство собственного достоинства // Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия, Самара: «БАХРА-М», 2000. стр. 220-232.

REFERENCES

1. Asmolov ,A.G. Cultural and historical psychology and the worlds construction. Moscow: MPSI, 1996. - 768 p.
2. Iiilin, E. P. Psychology of the will / EP Illiin. - St. Petersburg : Peter, 2000. - 288 p.
3. Ionas, G. The principle of responsibility. The research for ethics of the technological civilization / G. Ionas. - Kyiv: Libra, 2001. - 400 p.
4. Pico della Mirandola, G. Oration on the Dignity of Man // Anthology of the world philosophy: Vozrozhdeniie. – Moscow, 2001. - 928 p.
5. Pascal, B. Thoughts / B. Pascal. - St. Petersburg: North-West, 1995. - 574 p.
6. Robinson, K., Aronica, L. Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education / translated by G.Leliv. Lviv: Litopys, 2016. - 258 p.
7. Rousseau, J.-J. The origin and foundation of the inequality of mankind // On the social contract. Treatises. - Moscow: "CANON-press", "Kuchkovo pole", 1998. - P. 137-139.
8. Shibutani, T. Ego concept and self-esteem // Self-consciousness and protective mechanisms of personality. Samara: "BAHRA-M", 2000. P. 220-232.

Dignity As The Fundamental Principle Of Personality Development In The Space Of Education

V. I. Konovalchuk, O. M. Shvets

Abstract. Strengthening of global humanistic consciousness on the basis of anthropocentrism and the human dignity presumption exacerbates the necessity of changes of the value orientations and personality development principles in the educational space. The article aims to justify the priority of the dignity principle for the integral individual development. Dignity is interpreted as the integral personality formation which is the result of its development and the quality indicator of its consciousness. The principle of dignity denies the traditionally cultivated manipulative strategy of interaction and provides opportunities for the personality traits stabilization: it is a persistent psychosomatic construct without split Ego. Dignity is connected with the action and choice, it also testifies the authentic self-realization in the real world.

Keywords: *dignity, personality, personality development, education space, dignity principle of.*

Достоинство как психологическое основание развития личности в пространстве образования

В. И. Коновальчук, О. Н. Швеца

Аннотация. Утверждение глобального гуманистического сознания на основании антропоцентризма и презумпции человеческого достоинства обостряет актуальность изменения ценностных ориентиров и принципов развития личности в пространстве образования. В статье реализовано цель обоснования приоритетности принципа достоинства для целостного развития личности. Достоинство истолковано интегральным образованием личности, которое является результатом ее развития, индикатором качества бытия ее сознания. Принцип достоинства отрицает традиционно культивируемые манипулятивной стратегии взаимодействия, предоставляет возможности для стабилизации качеств личности как устойчивый психосоматический конструкт, в котором нет расщепленного Я. Достоинство связано с поступком и выбором и свидетельствует о подлинной самореализации в реальном мире.

Ключевые слова: *достоинство, личность, развитие личности, пространство образования, принцип достоинства.*